

Кобякова Ірина
Сумський державний університет

Швачко Світлана
Сумський державний університет

СПАДЩИНА КОБЗАРЯ: КАТЕГОРІЯ НЕГАЦІЇ ВІД ТОРОНТО ДО КИЄВА

*Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
І свого не цурайтесь*
(Т. Г. Шевченко)

Об'єкт дослідження – спадщина Т.Г. Шевченка, предмет – його ідіолект негаторів. Ведучим є компаративний аналіз діасинхронічного виміру референтів у різних дискурсах. Тематична парадигма представлена лексемами *неволя, несвобода, неправда*. Основними жанрами віршів є іронія та сатира. Читачу в негоді автор рекомендує “лікуватися гумором”. Лексикон поета тлумачиться в соціально-побутовій ендозоні. Розумне слово автора живе в прийдешніх поколіннях – у статусі референта наукового пошуку (в теоріях експлікації, імплікації, мононегації, полінегації, парадигматики, амбівалентності та епідигматики). Секондарне словотворення із негативними елементами не закінчується зазначеним етапом, деривація продовжується у режимі наступної добудови. Негація належить до тих мовних категорій, що існують у кожній системі мови споконвіку. Дискусія із задіяних питань має відкритий характер як така, що генерує труднощі вічної проблеми НІЩО. Вельми валоративними є перспективні питання вічної проблеми НІЩО.

Щорічне вшанування славної пам'яті Т. Г. Шевченка є нагодою для прийдешніх поколінь усвідомити велич поета, силу його слова та не забути присягу П. Куліша “Будь же, Тарасе, певен, що ми (твій заповіт) збережемо

і ніколи не звернемо з дороги”. Про велич слова поета свідчить не лише його ясний і мудрий лексикон, але й потенційна творча сила слова добудови. Ідіолект Кобзаря актуалізується в експліцитних формах типу *глуха ніч неволі, не дай ні духу неволі, незрячі гречкосії, не дай пропасти на чужині, кругом неправда і неволя, нудити світом тощо*. Імпліцитні засоби спрацьовують у глибинних структурах типу *народ замучений мовчить, і мертвим і живим*, а також - поєднанням імпліцитного та експресивного на зразок *кругом лихо, де не глянеш, нелюди і змії* та т.ін.

Тарас Григорович Шевченко талановито зобразив свій духовний світ в мистецтві та передусім – у поетичній творчості (Зорівчак 2012, 3). Поезія Кобзаря осмислена об’ємною тематикою соціальних проблем, адитивним є кладень не повністю оцінених філологічних спостережень. Ціла низка шевченківських поетичних рядків стала афоризмами, крилатими виразами, фольклорними надбаннями. Пор.: *Живу, учусь, нікому не кланяюсь; Караюсь, мучусь, але не каюсь; Борітеся – поборемо, нам Бог помагає; Наша дума, наша пісня не вмре, не загине; А премудрих немудрі одурять; Все йде, все минає – і краю немає; і нема тому почину і краю немає*.

Гетерогенно у віршованій творчості поета представлені категорія негачії, екстеріоризатори семантичного субполя відсутності, небуття, нестачі. Як філолог, Т. Г. Шевченко кохається на слові, на його смислотворчій силі. Як чуйна людина, патріот свого народу, український поет вболіває проблемами своїх сучасників. *Думи мої, думи, горе мені з вами* рефреном звучить у поезії. Т. Г. Шевченко емпатує референти *неволя, недоля, неправда, не злим, тихим словом* (Шевченко 1963, 144-154).

Т. Г. Шевченко представляє відсутність явищ полінегативно та мононегативно. Пор.: *нерозумний сину, умер неборака; нема його, не прибуде, – одна я осталась; ніде не чуть людської мови; того лиха не було ніколи* (Шевченко 1963, 134). Синонімія та антонімія є діючими актуальними у зображенні *не*-понять, референтів або їх ознак.

– *Кругом неправда і неволя* (Шевченко 1963, 262);

– ... і злеє, і незлеє,

– *Свої люди – як чужії, ні з ким говорити* (Шевченко 1963, 15).

Різні частиномовні негатори конструюють віршовану мову побажань, порад, настанов, рекомендацій:

– *Не женися на багатій, бо вижене з хати,*

Не женися на убогій, бо не будеш спати (Шевченко 1963, 258).

У річищі тлумачень вічних проблем, лакунарних явищ, віртуальних станів та дій поет звертається до імперативних та умовних форм дієслів:

– *Якби знала, що покине, –*

Була б не любила;

Якби знала, що загине, -

Була б не пустила;

– *Була б тебе не любила і не цілувала* (Шевченко 1963, 272).

Чи я ж тобі не вродливий,

Чи не в тебе вдався,

Чи не люблю тебе щиро,

Чи з тебе сміявся ? (Шевченко 1963, 12)

Маркери негації представлені як повнозначними одиницями, так і синтаксичними формантами (сполучниками, прийменниками, інтенсифікаторами). Гучно лунають такі конструювання: *схаменіться, недолюди; ненагодована і гола воля; а тим часом сичі вночі недобре віщують на коморі; не літають з того світа пустку наповнити; ніхто її не рятує; мірялась ... з німотою.*

Сема “не” у шевченківських рядках є поліфункціональною, вона корелює з означенням, означуваним, ситуативним уточненням: *не русалонька блукає, то дівчина ходить; ніхто не чув, ніхто не бачив; голосно зневажала; нерідна мати; невеликі три літа; неприязний краю; не злим тихим словом* (Шевченко 1963, 354).

“Не” сема у віршах поета позначається в поверхневій структурі номінативних та комунікативних одиниць зовнішньолексемно та

імпліцитно в глибинній структурі (Швачко 2015, 250), у конструюваннях типу *Нехай я заплачу, – нехай своєю Україну я ще раз побачу; Тече вода в синє море, та не витікає; ніхто і не побачить; біле личко червоніє не довго; дівчата, не вік дівувати; не слухала стара мати, робила, що знала.*

Віршована мова сучасних поетів резонує шевченківську співзвучність, музичність, влучність; аксіологічний шарм не цурається категорії негачії за принципом *в інтересах мови і так, і не, де треба я скажу*. Патерни із семою “не” мають у мовленні (прозовому чи віршованому) опозиційні конструювання з елементами негативного, небажаного, аморального. Антонімічні дихотомії реалізуються вкупі, в режимі протиставлення.

*– Напитись голосу твого,
Того закоханого струму,
Тієї радості і суму,
Чаклунства дивного того.
Завмерти, слухати, **не** дихать,
Зненацька думку перервать.
Тієї паузи **без**вихідь
Красивим жартом рятувать.
Слова натягують, як луки,
Щоб вчасно збити на льоту
Нерозшифрованої муки
Невідворотну **ні**моту.
Триматись вільно й **не**залежно,
Перемовчати: хто кого.
І так **без**захисно й **без**межно
Чекати голосу твого (Л. Костенко).*

У Вашингтоні (округ Колумбія) 1964 року відкрито пам’ятник борцю за свободу і незалежність всіх поневолених народів - Тарасу Григоровичу Шевченку, де викарбувані слова з поеми “Кавказ” у перекладі Віри Річ.

Не вмирає душа наша,	... Our soul shall never perish.
Не вмирає воля	Freedom knows no dying.
І неситий не виоре	And the greedy cannot harvest
На дні моря поле,	Fields where seas are lying;
Не скує душі живої	Cannot bind the living spirit
І слова живого.	Nor the living word.
Не понесе слави Бога,	Cannot smirch the sacred glory
Великого Бога	Of th'almighty Lord.

Перекладачка Віра Річ майстерно донесла переконливі думки поета про неможливість знищення душі народу та його прагнення до волі в символічному образі нескореного Прометея (Шевченко 2014, 18). Віра Річ – маленька жінка з великим українським серцем. Схожа вона була не на англійку, а на українку. Чи є випадковістю, що за життя вона заповідала поховати частину свого праху поряд із Чернечою горою і могилою Тараса Шевченка? Волю Віри Річ виконано. На надгробку пам'ятника Вірі Річ українською та англійською мовами викарбувані слова Тараса Шевченка, які, на нашу думку, значною мірою відтворюють сенс життя мисткині:

Та не однаково мені,	“But it does touch me deep if knaves
Як Україну злії люде	Evil rogues lullour Ukraine
Присплять, лукаві, і в огні	Asleep, and only in the flames
Її, окраденую збудять...	Let her, all plundered wake again...
Ох, неоднаково мені»	That touches me with deepest pain”
(Тарас Шевченко)	(Переклад Віри Річ)

Музей Тараса Шевченка в Канаді подарував Національному музею Тараса Шевченка в Києві унікальну збірку 50 вибраних поезій

українською, англійською, французькою мовами. Збірка була видана до святкування 200-річчя поета-художника 9 березня 2014 року.

Існує група лексичних одиниць, що позначає відсутність, розрив, нестачу в мовній картині світу. На думку А. Вежбицької, поняття конгруентно маркуються за допомогою базових слів (Вежбицкая 1999, 254), або алонімами в лексикографічних джерелах. Негація є комунікативною операцією, засобом оцінки актуалізованої інформації, корекцією думки комунікантів; належить до категорій, які існують у кожній мові. Осмислення статусу негачії здійснюється на міждисциплінарному просторі філософії, логіки та мовознавства. У модусах мови – мовлення – мовленнєвої поведінки проблема негачії має білі плями, лакуни.

У семіотичній системі категорія негачія оцінюється в опозиціях:

- “так” / “ні”;
- “присутній” / “відсутній”;
- “наявний” / “лакунарний”;
- “позитивний” / “негативний”;
- “стверджувальний” / “заперечний”.

Негатори екстеріоризуються експліцитно – за допомогою спеціалізованих морфологічних маркерів та імпліцитно – у глибинних структурах лексичних одиниць, а також невербально – засобами жестикуляції, міміки, візуального контакту, моторики тіла.

Полінегація не є характерною для англійської мови та вживається рідко; використовується для підсилення стилістичного навантаження (гіпербола, літота, оксюморон, антитеза), в неграмотному мовленні та в складних реченнях.

Наприклад: *She **wouldn't** see the night out; he knew that, just as he knew that the man she lived with **wouldn't** come back* (Ahern C. Thanks for the Memories, p 28). *He **couldn't** have been more than eighteen months old, the sky*

was **unendingly** wide and blue above him, the sounds of birds and far-off voices soothing (Connor A. Midnight's Smiling, p. 29).

Мононегація є фреквентивною в англійській мові, на відміну від синтетичних мов, у яких заперечення може зустрічатися в одному реченні декілька разів.

Наприклад: “*I **didn't** say that!*” Michael snapped (Steel D. Five Days, p. 4). “*I **don't** want to be like my father,*” Michael said coldly (Connor A. Midnight's Smiling, p. 30).

В аналізі 1000 прикладів англійського художнього дискурсу було виявлено, що негація виступає в ролі присудка (587), потім в ролі обставини (171), означення (121), підмета (62) та в ролі додатка (59).

Кількісний аналіз зроблений за визначеними параметрами:

- моно - / полінегація;
- феномен експліцитності та імпліцитності;
- синтаксичні блоки;
- патерни словотвору;
- стилістичні засоби екстеріоризації.

Виявлено, що в англійській мові 86 % є мононегативними та 14 % полінегативними. Найбільш вживаними в англійській мові є частки (44 %), що зумовлено високою частотністю частки *not* з дієсловами у блоці присудка. Експліцитність негації в англійському дискурсі переважає над імпліцитністю (87 % проти 13 % відповідно). Негативність позначається гетерогенно різними частинами мови. До лексичних негаторів належать номінативні одиниці (монолексеми та полілексеми).

У сучасній англійській мові деривативи з морфемою **no** утворюються за допомогою префіксації, суфіксації та спільного кореня. До морфемних засобів вираження негації відноситься афіксація, яка представлена префіксацією і суфіксацією. В англійській мові афікси з точки зору походження є неоднорідними: серед них є афікси німецького походження (*un-*), запозичені з романських мов (*dis-*, *de-*), грецького походження (*anti-*),

а також афікси, які з'явилися в англійській мові в результаті переосмислення морфологічної структури запозичених слів (*in-*).

Лексичні засоби негатиї містять як повнозначні частини мови, так і синтаксичні форманти. Лексичні маркери негатиї містять в себе всі частини мови, серед яких виділяються частки, прислівники, прикметники, оскільки в мовних виразах найчастіше заперечується якість, спосіб дії і стан. Набагато рідше несуть в собі заперечний відтінок усі інші самостійні та службові частини мови (табл. 1).

Таблиця 1.

Повнозначні частини мови та негативні оцінки

Повнозначні частини мови	Notional units
Іменники:	<i>failure, discomfort. Eliza stared at Dolly, momentarily forgetting her pain and discomfort (Connor A. Midnight's Smiling, p. 3); And of his failure (Court D. The Best of Sisters, p. 14).</i>
Дієслова:	<i>to deny, to doubt, to fail, to hate, to disappear. Besides I hate rubber (Court D. The Best of Sisters, p. 19); With a wave of his hand, Bart disappeared into the darkness (Connor A. Midnight's Smiling, p. 10).</i>
Прикметники:	<i>doubtful, wrong, feckless, unsure, erratic, unseen, careless, innocent. There was something wrong (Court D. The Best of Sisters, p. 15); It made him awkward, stiff, his big frame more unwieldy than ever (Court D. The Best of Sisters, p. 10).</i>
Прислівники:	<i>unfortunately, never, reluctantly, nowhere. When he had finished, Michael swore he would never pray for the dead again (Court D. The Best of Sisters, p.5); Impatiently dismissing all other help – and reluctantly relying on the morose Dr Tudge to take care of his practice – George nursed his wife alone (Court D. The Best of Sisters, p.13); Out of mind, out of sight.</i>
Числівники:	<i>Two heads are better than one</i>
Займенники:	<i>none, nothing, nobody, no. Nothing like the few girls Michael had met through friends of his father, embarrassed offspring set up for inspection by the future heir of Aynhams (Court D. The Best of Sisters, p. 21); No other doctor wanted to know; certainly none wanted to walk the Salfords street after dark – except George Cochrane (Court D. The Best of Sisters, p. 22).</i>

Заперечні дієслова та іменники зустрічаються рідше, а службові частини мови, крім частки, несуть негативну оцінку в рідких випадках (табл. 2).

Таблиця 2.

Службові частини мови та негативні оцінки

Службові частини мови	Syntactic formants
Сполучники:	<i>until, unless, neither...nor. Unless you want your mouth washed out with soap</i> (Connor A. Midnight's Smiling, p.12); <i>He went to search behind the counter, scrubbing around amongst the ledgers and receipts until he found a piece of card and a pencil</i> (Connor A. Midnight's Smiling, p. 13).
Частки:	<i>not, no. Lock it, for God's sake, bolt it, Liza, and don't open it</i> (13, p.7); <i>No, I'll stay at home</i> (Court D. The Best of Sisters, p.14).
Прийменники:	<i>out, from, against, behind. As a member of the union, I had no choice: I was suddenly, and for the first time in my life, out of a job, out of a paycheck, and pitted against my employers</i> (Court D. The Best of Sisters, p. 22).

Проаналізувавши лексичні засоби вираження категорії негачії по частиномовній репрезентації в англomовному художньому дискурсі, було встановлено, що найбільша кількість негачії виражена часткою (438), прислівником (151), прикметником (148) та займенником (131). Іншими частинами мови негачія виражається наступним чином – дієслово (60), іменник (30), сполучник (25), прийменник (14) (рис.1).

Рис.1 Частиномовна репрезентація категорії негачії

Найчастіше в англomовному художньому дискурсі зустрічається мононегачія з експліцитною формою, яка утворена за допомогою спеціальних морфологічних маркерів негачії. Так, в англійській мові до заперечень, які мають експліцитний характер, відносять такі слова як *not*,

no, never, nothing, none, neither... nor, nowhere, nobody, no one. Полінегація не є характерною для англійської мови.

Філологізація негаторів уможливорює релевантну паспортизацію в науковій картині світу. Спрацьовує робоча гіпотеза: тип негаторів детермінується типом мови, в якій залучена субмова утворюється та функціонує. Чинним є критерії *pars pro toto* (частина діє як ціле; тип негаторів екстеріризує поведінку лексикону мови, а тип лексикону детермінується типом мови). Так, в англійській аналітичній мові повнозначні слова представлені 43%, власні слова – 0, 5%, дейктичні та синтаксичні форманти – 36 %. В українській синтетичній мові ці групи представлені відповідно – 55%, 0.3 %, 15 %, та 24%. (Кобякова, Швачко 2017,11-16). За критерієм *pars pro toto* негатори в компаративних мовах надають перевагу повнозначним словам, статус синтаксичних формантів в англійській мові детермінується її аналітичністю.

Мотивація повнозначного лексикону відповідно представлена морфологічним, фонетичним та семантичним критеріями (англ. – 88%, 1, 3%, 10,8 %, укр. – 91%, 0,8%, 8 %), що об'єктивується синтетичним ладом української мови. На відміну від української мови, в англійській макросистемі дієслова рідко представлені в продуктивному засобі конверсії, що есплікується іменниковим характером термінів, до яких належать і негатори англійської мови. Універсально слова творяться шляхом словотворення, запозичення та семантичних змін. Серед інновацій-негаторів превалюють запозичення Пор. *культуреми, еліпсис, риторика, конвергенція, дивергенція, імпліцитність, ксеноніми, лакуни, графічна інконгруентність*. У розмовному діалектальному канадсько-англійському варіанті з'являється гібрид *tru-біда* (*a trouble + біда* – сліди переселенців-українців). Добудова мови здійснюється за допомогою секундарних, третинних та наступних етапів. Пор. інновації з морфемами – *що, ні - або англ.- thing, no- , non-*. Пор.

На що пішли мої літа

*Туди ніщо не долетить
 А всіх турбує, всім кортить
 В ніщо пішли мої літа.
 З нічого вийшла ніщота,
 Марнота марно всіх марот
 Банкрот укладнених щедрот (І. Драч «Сізіфів меч»).
 Або англ. none -nobody, nothing, nothingness.*

Зміна семантичного наповнення спостерігається у шевченківській лексемі *лукавий*, що семантизує значення “ворожий”. Авторськими інноваціями виступають оксюмори *неситі очі, німі гречкосії, недолюди, шкаралупа неволі, недолюди, міряться з німотою*.

“Заповіт” Тараса Шевченка перекладений на 40 мов світу, перекладачі-ретранслятори намагаються адекватно відтворити інформацію та прагматику тексту. Таким чином спадщина Великого Кобзаря живе та діє у міжмовному вимірі.

Література

Вежбицкая, Анна. 1999. “Семантические универсалии и описание языков” – М. : Языки славянской культуры. Посилання у тексті: (Вежбицкая 1999, 254).

Зорівчак, Роксолана. 2012. “Питання шевченкознавства” в *Слові і Час*. № 12. 3-15. Посилання у тексті: (Зорівчак 2012, 3).

Кобякова, Ирина, Швачко, Светлана. 2017. “Введение в сравнительную типологию номинативных и коммуникативных единиц английского, русского и украинского языков”– Сумы: Сумский государственный университет. Посилання у тексті: (Кобякова, Швачко 2017, 11-16).

Швачко, Світлана. 2015. “Філологічні вкраплення в поезії Т. Г. Шевченка” у Науковому віснику кафедри ЮНЕСКО Київського

національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія. Вип. 30. 247-252. Посилання у тексті: (Швачко 2015, 250).

Шевченко, Тарас 1963. Повне зібрання творів: у 6-ти т. В Т. – 1. Київ. : Вид-во АН УРСР – 484 с. Посилання у тексті: (Шевченко 1963, 15-368).

Шевченко, Тарас. 2014. “Кобзарь” у перекладах Віри Річ. Київ: Мистецтво. 336с. Посилання у тексті: (Шевченко 2014, 18).

Ілюстративна література

Драч Іван. Сізіфов меч: вірші дев'яностих. – Київ: Український письменник, 1999. – 95с.

Костенко Ліна. Вибране. – Київ: Дніпро, 1989. – 558с.

Ahern Cecelia. Thanks for the Memories. – London: Harper Collins Publishers, 2008. – 489 p.

Connor Alexandra. Midnight's Smiling / Alexandra Connor. – London: Hammersmith, 1998. – 313 p.

Court Dilly. The Best of Sisters. – London: Arrow Books, 2007. – 534 p.

Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / Ed. A. S. Hornby, E. V. Gatenby, H. Wakefield /. – London: Oxford University Press, 1958. – 1527 p.

Steel Daniel. Five Days / Corgi edition reprinted. – London: Hammersmith, 1996. – 348 p.

Канадські англомовні видання про Т.Г.Шевченка

Taras Shevchenko: Selections, trans J. Weir. – Winnipeg, 1961.

The Poetical Works of Taras Shevchenko: The Kobzar, trans C. Andrusyshen and W. Kirkconnell. – Toronto, 1964, 1977.

Ilnytskyj O, Hawrysch G. A Concordance to the Poetic Works of Taras Shevchenko, 4 vols. – New York – Toronto, 2001.

Luchyj G. Shevchenko and the Critics, 1864–1980. – Toronto, 1980.

Chub D. Shevchenko the Man: The Intimate Life of a Poet. – Toronto, 1985.

Zaitsev P. Taras Shevchenko: A Life (ed. and trans.Luchyj G.). – Toronto, 1988.

Luchyj G. Shevchenko's Unforgotten Journey. – Toronto, 1996.

Кобякова, І.К. Спадщина кобзаря: категорія негації від Торонто до Києва [Text]: Collective monograph / Кобякова І.К., Швачко С.О. // Канадознавство: суспільство, культура, мова. Луцк: Вежа-Друк, 2019. С.117-128.